

УДК 332.3

Хомюк Н. Л., к.е.н., докторант (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СТРУКТУРІ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті висвітлено трансформаційні процеси у структурі зерновиробництва в Україні. Визначено місце зерновиробництва у галузі рослинництва. Виявлено, що протягом аналізованого періоду відбулися зміни у посівних площах та обсягах виробництва зернових культур. Встановлено, що спостерігається стабільний ріст урожайності зернових культур у всіх областях України. В результаті дослідження визначено, що основними у структурі зерновиробництва є пшениця та кукурудза. Виявлено, що зростання валових зборів зернових культур протягом останніх років відбувається за рахунок збільшення їх урожайності.

Ключові слова: зерновиробництво, урожайність, посівні площі, зерно, трансформаційні процеси.

Постановка проблеми. Найбільш важливою галуззю АПК є зерновиробництво. Це зумовлено сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами держави, які придатні для вирощування практично всіх видів зернових культур. Зерновиробництво відіграє не тільки важливу роль у соціально-економічному і політичному розвитку економіки, а й забезпеченні продовольчої безпеки держави.

Україна останніми роками перетворилася на потужного гравця на світовому ринку зерна, що спричинило певні зміни як у структурі посівів, так і у структурі обсягів виробництва окремих видів зернових культур. Глобалізаційні процеси в розвитку зернового ринку зумовлюють структурні зміни не лише у виробничих параметрах і структурі виробництва, а й зміни в участі різних суб'єктів ринку у формуванні пропозиції зернової продукції та диверсифікації зерновиробництва в різних категоріях господарств України [1].

Тому проблема розвитку зерновиробництва є актуальною і перебуває в центрі уваги багатьох науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням розвитку галузі зерновиробництва в Україні займалось багато відомих вітчизняних вчених, зокрема: Бойко В., Грицюк П., Лупенко Ю., Липчук В., Третяк А., Гуторова О., Саблук П., Федоров М. та ін. З огляду на важливість даної проблеми дослідження трансформаційних процесів

в галузі зерновиробництва залишаються й надалі актуальними і потребують поглибленого вивчення.

Метою нашого дослідження є здійснення аналізу трансформаційних процесів у структурі зерновиробництва в Україні протягом 1990–2017 рр.

Виклад основного матеріалу. Територія України, яка складається на 95% з низовин та височин, а лише 5% гори, є надзвичайно сприятливою для розвитку сільськогосподарського виробництва [2, С. 73]. За площею сільськогосподарських угідь та ріллі Україна посідає перше місце в Європі. Площа сільськогосподарських угідь України станом на 1 січня 2018 року становила 41489,3 тис. га або 68,7% від загального земельного фонду, з них на ріллю припадало 32544,3 тис. га або 78,44% (рис. 1).

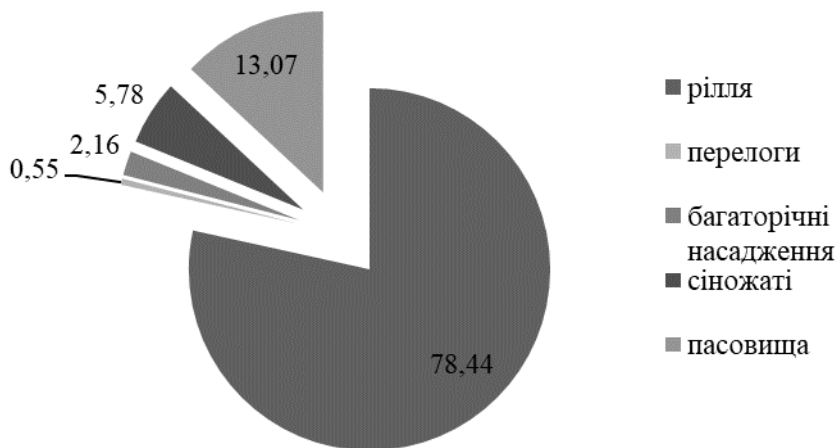

Рис. 1. Структура сільськогосподарських угідь України станом на 1 січня 2018 року

Джерело: побудовано на основі [3]

Структура земельного фонду постійно змінюється під впливом двох протилежних процесів. Один – це погіршення земель, вилучення їх із сільськогосподарського обігу в результаті опустелювання, ерозії, видобутку корисних копалин, заболочування, промислової забудови, другий – боротьба людства за розширення площ. Перший процес іде швидшими темпами. Отже, основна проблема світового земельного господарства – це деградація земель сільськогосподарського призначення в результаті скорочення земель в обробітку [4, С. 9].

Ґрунтовий покрив країни представлений різними типами високопродуктивних чорноземів, які займають 26,5 млн га, або 44% загалом

льної площі її території. На Україну припадає 6,7% світових чорноземних ґрунтів [5].

Дослідження стану земель свідчить про безупинне зниження родючості в результаті підвищення темпів їх деградації. Складна екосистема ґрунтового покриву найбільше руйнується через інтенсивний розвиток ерозії. Нині 13 млн га (33,1%) зазнають дії водної, а 5,9 млн га – вітрової ерозій. Виникли серйозні проблеми з поповненням біоенергетичного потенціалу ґрунтів. Сумарні втрати гумусу внаслідок мінералізації (окислювальної деструкції) та ерозії ґрунтів щороку становлять 32-33 млн т, що еквівалентно 320-330 млн т органічних добрив, а еколого-економічні збитки через ерозію перевищують 9,1 млрд грн. Зниження родючості земель та їхня меліоративна невпорядкованість, величезні масштаби й інтенсивність деградації ґрунтів зумовлюють щорічно недобір 10-12 млн т сільськогосподарської продукції [4, С. 13].

Отже, родючість ґрунтів залежить від обсягів внесення мінеральних та органічних добрив. Звуження масштабів хімізації сільського господарства, у тому числі й внесення добрив, обумовило формування від'ємного балансу поживних речовин у ґрунті [2, С. 84].

В Україні 53% посівних площ України знаходиться під зерновими та зернобобовими культурами, технічні займають 33,6%, а коренеплоди, бульбоплоди, овочеві культури, продовольчі баштанні та кормові культури – по 6,7% посівних площ. Тому виробництво зерна займає значне місце серед інших галузей рослинництва. Зернове виробництво – це галузь, продукція якої завжди була, є і буде одним з найважливіших джерел багатств будь-якої держави.

У світовому землеробстві зернові культури постійно домінували, а зерно й нині залишається стратегічним продуктом сільського господарства [6].

Зерно – це не тільки основа харчування людини, це й джерело виробництва тваринницької продукції (молока, м'яса, яєць, інших продуктів), а також важливий експортний продукт, що визначає зовнішньоекономічні позиції держави. Україна з давніх-давен була одним з лідируючих виробників і експортерів зерна. Маючи у своєму арсеналі 27% усіх чорноземів планети, і сьогодні наша країна мала б посідати одні з перших місць з виробництва і постачання збіжжя на світовий ринок. Однак, родючість наших земель поступово зменшується і за рівнем врожайності зернових Україна значно поступається світовим лідерам виробництва зерна [7].

Зовнішня торгівля відіграє важливу роль в економіці України. Тенденцією останніх 5 років було скорочення виручки від експорту товарів з одночасним скороченням експорту агропромислової продукції. Натомість, не дивлячись на загальний негативний тренд, експорт неагропромислової продукції скорочувався значно швидшими

темпами ніж аграрний, а у 2017 році спостерігалось зростання експорту сільськогосподарської продукції. За 2017 рік експорт сільськогосподарської продукції склав 17,8 млрд дол. США, що на 16% більше ніж за 2016 рік і становить майже рекорд. Історично рекордний обсяг експорту спостерігався у 2012 році, він склав порядку 17,9 млрд дол. США. Проте варто зазначити, що основу аграрного експорту все ще становить експорт сировини, а саме продукція рослинного походження – пшениця, кукурудза, ячмінь та соєві боби. Частка цієї продукції в структурі становить порядку 55% [8, С. 31].

Україна вже декілька років поспіль є світовим лідером з виробництва і експорту соняшникової олії. В той же час, експорт насіння і плодів олійних культур зріс на +525 млн дол. США (де ключове місце займають ріпак і соєві боби), а експорт зернових культур – на +428 млн. дол. США (в основному за рахунок кукурудзи). Основним ринком збуту української сільськогосподарської продукції залишається ринок Азії, котрий дещо зменшив частку в структурі українського експорту у 2017 до 45%, з 48% у 2016 р. Основними країнами-партнерами з Азії у 2017 році виступали – Індія, Туреччина і Китай. На другому місці – країни ЄС, з часткою в 32%, де головними партнерами є Нідерланди, Іспанія і Італія. Трійку лідерів закривають країни Африки, котрі займають 14%. Основними партнерами з Африки є Єгипет, Туніс і Марокко [8, С. 32–33].

В Україні вирощується пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, рис, кукурудза на зерно, зернобобові та гречка. Однак основними у структурі валового виробництва і посівних площ (табл. 1) є пшениця, ячмінь і кукурудза на зерно. Тобто сільськогосподарські товаровиробники займаються вирощуванням найбільш необхідних для споживання та експорту видів зернових.

Посівні площі зернових та зернобобових культур зазнали незначних змін (від 14583,4 тис. га у 1990 році до 14623,6 тис. га у 2017 році). Проте спостерігаються зміни у розмірах посівних площ у розрізі зернових культур, що зображено у табл. 1. Слід відзначити, що протягом 1990–2017 рр. відбулося зменшення посівних площ пшениці (на 1206,8 тис. га), жита (на 348,1 тис. га), ячменю (на 222,1 тис. га), вівса (на 293,8 тис. га), проса (на 147,4 тис. га), гречки (на 161,4 тис. га), рису (на 15,3 тис. га), зернобобових (на 917,8 тис. га) та відповідно збільшення площ кукурудзи на зерно (на 3286,5 тис. га).

Протягом 1990–2017 рр. тривало нарощування виробництва зерна в цілому з 51,0 до 61,9 млн т, підвищення врожайності пшениці з 19,8 до 42,1 ц/га та врожайності кукурудзи на зерно з 30,1 до 66,0 ц/га. Хоча у 2000 р. спостерігається спад виробництва зернових та зернобобових аж до 24,5 млн т. Аналогічну динаміку можна спостерігати і щодо урожайності зернових культур. Середня урожайність

зернових та зернобобових культур по Україні у 2017 році становила 42,5 ц/га (рис. 2).

Таблиця 1

Динаміка посівних площ зернових та зернобобових культур в Україні

Вид зернових культур	Посівні площі, млн га							
	1990 рік	1995 рік	2000 рік	2005 рік	2010 рік	2015*	2016*	2017*
Пшениця	7,6	5,5	5,6	6,7	6,5	6,9	6,2	6,4
Жито	0,5	0,6	0,7	0,6	0,3	0,2	0,1	0,2
Ячмінь	2,7	4,5	4	4,5	4,5	2,8	2,9	2,5
Овес	0,5	0,6	0,5	0,5	0,4	0,2	0,2	0,2
Просо	0,2	0,2	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Гречка	0,4	0,5	0,6	0,4	0,2	0,1	0,2	0,2
Рис	0,03	0,02	0,03	0,02	0,03	0,01	0,01	0,01
Кукурудза на зерно	1,2	1,2	1,4	1,7	2,7	4,1	4,3	4,5
Зернобобові	1,4	1,1	0,4	0,4	0,4	0,2	0,3	0,5

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також урахування частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: сформовано автором на основі [9, С. 53–56]

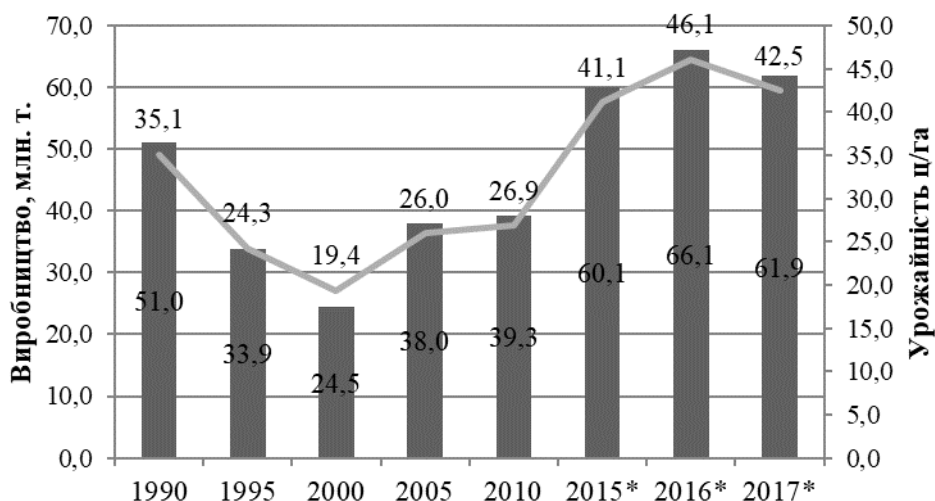

Рис. 2. Динаміка валового збору та урожайності зернових і зернобобових культур в Україні

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також урахування частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: сформовано автором на основі [9, С. 32, 43]

Як видно з рис. 3, у структурі зернових культур у 2017 році переважають пшениця та кукурудза. Тому проведемо більш детальний аналіз даних культур.

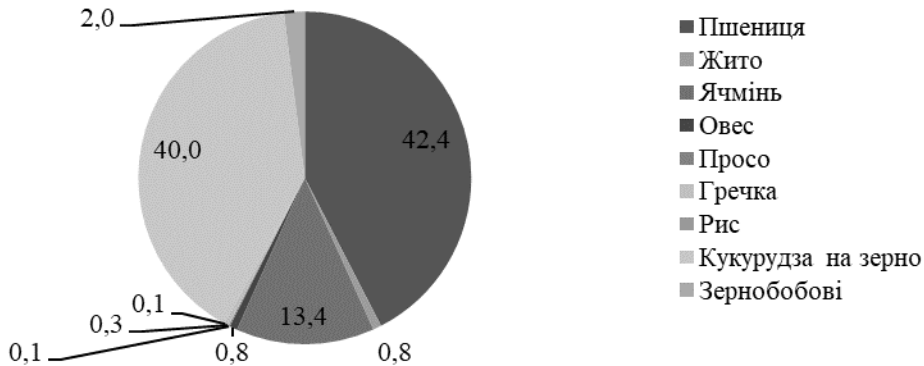

Рис. 3. Структура валового збору зернових та зернобобових культур в Україні у 2017 році

Джерело: побудовано автором на основі [9, С. 61-63]

Середня врожайність пшениці по Україні у 2017 році становила 41,1 ц/га (табл. 2). Найбільша урожайність пшениці спостерігається у Хмельницькій (58,9 ц/га), Тернопільській (55,2 ц/га) та Івано-Франківській (51,7 ц/га) областях, а найменша – у Миколаївській (34,8 ц/га), Запорізькій (33,3 ц/га) та Закарпатській (32,9 ц/га) областях. Протягом аналізованого періоду найбільша урожайність пшениці спостерігається у 2016 році – 42,1 ц/га.

Середня урожайність кукурудзи по Україні у 2017 році становила 55,1 ц/га (табл. 2). Найбільша урожайність кукурудзи спостерігається у Хмельницькій (79,9 ц/га), Тернопільській (79,0 ц/га) та Волинській (78,3 ц/га) областях, а найменша – у Донецькій (28,6 ц/га) та Луганській (22,2 ц/га) областях. Протягом аналізованого періоду найбільша урожайність пшениці спостерігається також у 2016 році – 66,0 ц/га.

Зміни клімату (істотне потепління, зменшення кількості опадів), як зазначають науковці, безпосередньо впливають на зміни врожайності зернових культур. Якщо у 1990-ті роки основним зерновиробляючим регіоном був степовий, то в останнє десятиріччя першість перейшла до центрального регіону. Області, які входять до нього, мають найвищу не тільки врожайність зернових, але й динаміку її зростання. Ці зміни необхідно враховувати при плануванні посівів зернових культур та організації відповідної інфраструктури для їх обробітку, зберігання та продажу [10].

Таблиця 2

Динаміка основних показників пшениці та кукурудзи

	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2010	2015*	2016*	2017*
Пшениця								
Посівні площі, млн га	7,6	5,5	5,6	6,7	6,5	6,9	6,2	6,4
Валовий збір, млн т	30,4	16,3	10,2	18,7	16,9	26,5	26	26,2
Урожайність, ц/га	40,2	29,7	19,8	28,5	26,8	38,8	42,1	41,1
Кукурудза на зерно								
Посівні площі, млн га	1,2	1,2	1,4	1,7	2,7	4,1	4,3	4,5
Валовий збір, млн т	4,7	3,4	3,8	7,2	12	23,3	28	24,7
Урожайність, ц/га	38,7	29,2	30,1	43,2	45,1	57,1	66	55,1

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також урахування частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: сформовано автором на основі [9, С. 32, 43]

Черчель В. зазначає, що в Україні внаслідок зміни клімату погодні умови у регіонах стануть майже однаковими. Втім, збільшуватиметься кількість років із аномальними явищами. У Степу посушливі умови посилюватимуться. Це вплине на обсяги рослинницької продукції – зокрема, призведе до зменшення виробництва кукурудзи. Посуха є одним із основних факторів, що лімітує подальше розширення виробництва кукурудзи в Україні [11].

Висновки. Слід відмітити, що важливим елементом аграрного сектору економіки України та переважаючим сегментом сільського господарства України було і залишається зерновиробництво. Основними у структурі валового виробництва і посівних площ є пшениця та кукурудза на зерно, тобто сільськогосподарські виробники займаються вирощуванням найбільш необхідних для споживання та експорту видів зернових.

Рівень розвитку зернового господарства визначається валовими зборами зерна, які залежать від розміру посівних площ, врожайності і їх структури. Результати аналізу трансформаційних процесів динаміки виробництва зернових та зернобобових свідчать про те, що зростання валових зборів даних культур протягом останніх років відбувається не за рахунок збільшення посівних площ, а за рахунок збільшення урожайності зернових культур.

1. Липчук В., Малаховський Д. Структурні зміни у зерновиробництві: регіональний аспект. *Аграрна економіка*. 2016. Т. 9. № 3–4. С. 53–60. 2. Павліха Н. В.,

Хомяк Н. Л. Трансформація системи платежів за користування землями сільськогосподарського призначення : монографія. Луцьк, 2017. 242 с. **3.** Земельні питання. Український клуб аграрного бізнесу. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/zemelni_pitannya (дата звернення: 15.11.2018). **4.** Баяк М. І., Войт М. І., Музика М. В. Земельна реформа та шляхи її реалізації. Хмельницький : Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, 2012. 102 с. **5.** Саблук П. Т. Концептуальні аспекти модернізації аграрного виробництва та розвитку сільських територій в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 8. С. 3–9. **6.** Кириленко І. Г. Формування зернового ринку в Україні: стратегія розвитку. *Економіка АПК*. 2009. № 9. С. 79–84. **7.** Бойко В. І. Обґрунтування раціонального розміщення виробництва зерна. *Економіка АПК*. 2002. № 5. С. 9–13. **8.** Ведення агробізнесу в Україні 2018. Український клуб аграрного бізнесу. URL: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/DoingAgribusinessInUkraine_2018.pdf (дата звернення: 15.11.2018). **9.** Рослинництво України 2017. *Статистичний збірник* / відп. за вип. Прокопенко О. М. К. : Державна служба статистики України, 2018. 222 с. **10.** Грицюк П. М., Бачишина Л. Д. Вплив зміни кліматичних умов на динаміку врожайності зернових в Україні. *Економіка України*. 2016. № 6. С. 68–75. **11.** Черчель В. Стратегія вітчизняного вирощування кукурудзи в умовах зміни клімату. URL: <http://propozitsiya.com/ua/strategiya-vitchyznjanogo-vyroshchuvannya-kukurudzy-v-umovah-zminy-klimatu> (дата звернення: 15.11.2018).

REFERENCES:

1. Lypchuk V., Malakhovskyi D. Strukturni zminy u zernovyrobnytstvi: rehio-nalnyi aspekt. *Ahrarna ekonomika*. 2016. T. 9. № 3–4. S. 53–60. **2.** Pavlikha N. V., Khomiuk N. L. Transformatsiia systemy platezhiv za korystuvannya zem-liamy silskohospodarskoho pryznachennia : monohrafiia. Lutsk, 2017. 242 s. **3.** Zemelni pytannia. Ukrainyskyi klub ahrarnoho biznesu. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/zemelni_pitannya (data zvernennia: 15.11.2018). **4.** Baiuk M. I., Voit M. I., Muzyka M. V. Zemelna reforma ta shliakhy yii realizatsii. Khmelnytskyi : Tsentр perepidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, derzhavnykh pidpriumstv, ustanov i orhani-zatsii, 2012. 102 s. **5.** Sabluk P. T. Kontseptualni aspekty modernizatsii ahra-rnogo vyrobnytstva ta rozvytku silskykh terytorii v Ukraini. *Ekonomika APK*. 2010. № 8. S. 3–9. **6.** Kyrylenko I. H. Formuvannia zernovoho rynku v Ukraini: stratehiia rozvytku. *Ekonomika APK*. 2009. № 9. S. 79–84. **7.** Boiko V. I. Obgruntuvannia ratsionalnogo rozmishchennia vyrobnytstva zerna. *Ekonomika APK*. 2002. № 5. S. 9–13. **8.** Vedennia ahrobiznesu v Ukraini 2018. Ukrainyskyi klub ahrarnoho biznesu. URL: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/DoingAgribusinessInUkraine_2018.pdf (data zvernennia: 15.11.2018). **9.** Roslynnytstvo Ukrainy 2017. Statystychnyi zbirnyk / vidp. za vyp. Prokopenko O. M. K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2018. 222 s. **10.** Hrytsiuk P. M., Bachyshyna L. D. Vplyv zminy klima-

tychnykh umov na dynamiku vrozhaivosti zernovykh v Ukraini. *Ekonomika Ukrainy*. 2016. № 6. S. 68–75. 11. Cherchel V. Stratehiiia vitchyznianoho vyroshchu-vannia kukurudzy v umovakh zminy klimatu. URL: <http://propozitsiya.com/ua/strategiya-vitchyznyanogo-vyroshchuvannya-kukurudzy-v-umovah-zminy-klimatu> (data zvernennia: 15.11.2018).

Рецензент: д.е.н., професор Грицюк П. М. (НУВГП)

Khomiuk N. L., Candidate of Economics (Ph.D.), Postdoctoral Fellow
(Lesya Ukrainka East European National University, Lutsk)

TRANSFORMATION PROCESSES IN STRUCTURE OF GRAIN PRODUCTION IN UKRAINE

The article covers transformation processes in the structure of grain production in Ukraine. The place of grain production in the field of plant growing is determined. It was found that during the analyzed period there were changes in the sown area and grain crop production volumes. It is established that there is a steady increase in grain crop productivity in all regions of Ukraine. As a result of the study, it was determined that wheat and corn are the main ones in the grain production structure. It was revealed that the increase in grain crop production in recent years was due to an increase in yields.

Keywords: grain production, yield, sown area, grain, transformation processes.

Хомюк Н. Л., к.э.н., докторант (Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк)

ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СТРУКТУРЕ ЗЕРНОПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

В статье освещены трансформационные процессы в структуре зернопроизводства в Украине. Определено место зернопроизводства в отрасли растениеводства. Выявлено, что в течении анализируемого периода произошли изменения в посевных площадях и объемах производства зерновых культур. Установлено, что наблюдается стабильный рост урожайности зерновых культур во всех областях Украины. В результате исследования установлено, что основными в структуре зернопроизводства являются пшеница и кукуруза. Выявлено, что рост валовых сборов зерновых культур в последние годы происходит за счет увеличения их урожайности.

Ключевые слова: зернопроизводство, урожайность, посевные площади, зерно, трансформационные процессы.